

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

دانشکده تربیت
رشته مشاوره و راهنمایی
پایان نامه کارشناسی ارشد

عزت نفس معنوی و ساخت پرسشنامه آن بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما
حجت الاسلام دکتر رضا مهکام

استاد مشاور
حجت الاسلام دکتر نجیب الله نوری

دانش پژوه
محمد فرهوش

شهریور ۱۳۹۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صورت جلسه دفاع پایان نامه

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت

دانشکده تربیت
رشته مشاوره و راهنمایی
پایان نامه کارشناسی ارشد

عزت نفس معنوی و ساخت پرسشنامه آن بر اساس منابع اسلامی

استاد راهنما
حجت الاسلام دکتر رضا مهکام

استاد مشاور
حجت الاسلام دکتر نجیب الله نوری

دانش پژوه
محمد فرهوش

شهریور ۱۳۹۶

باسمه تعالی

تعهدنامه اصالت پایان نامه

این جانب محمد فرهوش فرزند علی فرهوش متولد ۱۳۶۱ به شماره شناسنامه ۱۳۴۸۵ صادره از تهران به شماره دانش پژوهی ۹۳۰۱۱۰۰۹ رشته مشاوره و راهنمایی با رویکرد اسلامی متعهد می شوم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی این جانب است و دستاوردهای پژوهشی همکاران که در این زمینه از آنها استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ ذکر گردیده است.

این پایان نامه قبلاً برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادرشده توسط مؤسسه از اعتبار ساقط خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضاء

بسمه تعالی

حقوق مادی و معنوی پایان نامه

چاپ و انتشار پایان نامه های تحصیلی دانش پژوهان مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت بیان گر بخشی از فعالیت های علمی- پژوهشی مؤسسه است.

این جانب محمد فرهوش دانش پژوه رشته مشاوره و راهنمایی با رویکرد اسلامی، متعهد می گردم که موارد ذیل را در خصوص حقوق مادی و معنوی پایان نامه ام با موضوع:

عزت نفس معنوی و ساخت پرسشنامه آن بر اساس منابع اسلامی

رعایت نمایم و در صورت تخلف از موارد ذیل، کلیه تبعات حقوقی آن بر عهده این جانب خواهد بود:

در صورت اقدام به چاپ پایان نامه، مراتب را قبلاً به صورت کتبی به معاونت پژوهش مؤسسه اطلاع دهم و در صورت تمایل مؤسسه به چاپ پایان نامه به صورت کتاب، اولویت با مؤسسه خواهد بود.

در صورت موافقت معاونت پژوهش با چاپ پایان نامه به صورت کتاب توسط دانش پژوه در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل چاپ گردد:

کتاب حاضر حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته رشته مشاوره و راهنمایی با رویکرد اسلامی است که در سال ۱۳۹۶ در مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت به راهنمایی حجت الاسلام والمسلمین دکتر رضا مهکام و مشاوره حجت الاسلام والمسلمین نجیب الله نوری از آن دفاع شده است.

به منظور غنی سازی منابع و مآخذ کتابخانه مؤسسه دو نسخه از آن به کتابخانه و دو نسخه نیز جهت بهره برداری به معاونت پژوهش اهدا خواهد شد.

نام و نام خانوادگی دانش پژوه

امضاء

تقدیم به

پدر و مادرم که همواره مرا حمایت و تشویق کردند و به همسرم که در طول زندگی مشترکمان، سختی‌های بسیاری را تحمل کرد.

باسپاس از

او که مرا آفرید و فرصت زندگی را عنایت فرمود.

و با سپاس از حجت الاسلام و المسلمین دکتر زارعان و همکارانشان در مؤسسه اخلاق و تربیت که بازحات خالصانه خود زمینه مناسبی برای آموزش و پژوهش حوزویان در رشته های اخلاق، روان شناسی و مشاوره فراهم نمودند.

و با سپاس از اساتید محترم حجت الاسلام و المسلمین دکتر رضا مهکام و حجت الاسلام و المسلمین دکتر نجیب الله نوری، اساتید گرامی راهنما و مشاور این پایان نامه که با تواضع و خیرخواهی، هدایت این پایان نامه را پذیرفتند و مرا در تهیه و تنظیم آن یاری دادند و همچنین با سپاس از اساتید بزرگوارم دکتر حسن تقیان، حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد رضا جهانگیرزاده و حجت الاسلام دکتر محمد رضا بنیانی که نکات بسیاری درباره سازه ی عزّت نفس معنوی، تحلیل های آماری و ساخت مقیاس به من آموختند و همچنین دوست خوبم حجت الاسلام احمد عرفانی که در این پژوهش مرا راهنمایی و همراهی نمود.

چکیده

بر اساس آموزه‌های اسلامی، احساس ارزشمندی، نقش بسزایی در اجتناب از گناه دارد. پژوهش حاضر با هدف بررسی عزّت نفس معنوی و ساخت پرسشنامه آن بر اساس منابع اسلامی انجام شد. ابتدا آیات و روایات مرتبط با احساس ارزشمندی و توانمندی معنوی، جمع‌آوری، دسته‌بندی و تحلیل شد و سازه‌ی عزّت نفس معنوی به معنای احساس ارزشمندی و توانمندی در بُعد معنوی شامل ده مؤلفه طراحی شد. مؤلفه‌ها عبارت بودند از: باور به توانمندی و جایگاه آدمی از سوی خدا، باور به ارزشمندی خویش بواسطه‌ی ایمان و عمل صالح، توکل و امداد الهی، احساس نزدیکی به خدا، ارتباط کریمانه با مردم، احساس بی‌نیازی از مردم، خویش‌تن‌پذیری، هدفمندی معنوی، یکپارچگی معنوی، احساس کنترل. سپس مؤلفه‌ها به همراه مستندات آنها به ۱۸ کارشناس ارائه شد. کارشناسان روایی محتوای مؤلفه‌ها را تأیید کردند. سپس شاخصه‌های هر مؤلفه تعیین و متناسب با هر شاخصه، گویه‌هایی طراحی شد. پرسشنامه اولیه، به همراه پرسشنامه عزّت نفس (روزنبرگ، ۱۹۶۵) و سلامت معنوی (پولوتزین و الیسون، ۱۹۸۲) در بین ۲۰۴ شرکت‌کننده که بصورت نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی از ۶ دانشگاه در دسترس قم و تهران انتخاب شده بودند، اجرا گردید. در تحلیل یافته‌ها از ضریب تشخیص، دشواری، همبستگی پیرسون، تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی، ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. یافته‌ها نشان داد پرسشنامه نهایی عزّت نفس معنوی شامل ۷ مؤلفه: باور به توانمندی معنوی، توکل و امداد الهی، احساس نزدیکی به خدا، احساس کنترل، یکپارچگی معنوی، ارتباط کریمانه با مردم، خویش‌تن‌پذیری و ۲۵ گویه در طیف لیکرت چهارتایی است. روایی سازه به روش تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی بررسی شد که مطلوب بود ($CFI=0/97$)، همچنین پایایی پرسشنامه با روش آلفای کرونباخ ($0/897$) با استفاده از روش دو نیمه سازی، اسپیرمن ($0/831$) و گاتمن ($0/825$) بدست آمد. رابطه عزّت نفس معنوی با عزّت نفس ($0/477$) و سلامت معنوی ($0/677$) مثبت و معنادار بود ($P<0/001$)؛ بنابراین روایی همزمان پرسشنامه نیز نسبتاً مطلوب است.

کلمات کلیدی: عزّت نفس معنوی- عزّت نفس - حرمت خود- احساس ارزشمندی و

توانمندی- معنویت- پرسشنامه- منابع اسلامی

فهرست مطالب

فصل اول	۱
کلیات و مفاهیم	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۱-۲- بیان مسئله	۴
۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش	۵
۱-۳-۱- اهمیت پژوهش	۵
۱-۳-۲- ضرورت پژوهش	۷
۱-۴- اهداف پژوهش	۸
۱-۴-۱- هدف اصلی	۸
۱-۴-۲- اهداف فرعی	۸
۱-۵- سوال‌های پژوهش	۸
۱-۵-۱- سوال‌های اصلی	۸
۱-۵-۲- سوال‌های فرعی	۸
۱-۶- تعریف نظری مفاهیم	۹
۱-۶-۱- تعریف عزت نفس	۹
۱-۶-۱-۱- «عزت نفس» در لغت	۹
۱-۶-۱-۲- عزت نفس در اصطلاح	۱۱
۱-۶-۲- تعریف معنویت	۱۳
۱-۶-۲-۱- معنویت در لغت	۱۳
۱-۶-۲-۲- معنویت در اصطلاح	۱۳
۱-۶-۳- تعریف عزت نفس معنوی	۱۴
فصل دوم	۱۶

پیشینه و مبانی نظری پژوهش.....	۱۶
۲-۱- مقدمه.....	۱۷
۲-۲- پیشینه عزت نفس در روان‌شناسی.....	۱۷
۲-۳- پیشینه عزت نفس در آموزه های اسلامی.....	۲۰
۲-۴- مؤلفه‌های عزت نفس.....	۲۴
۲-۵- مقیاس‌های عزت نفس.....	۲۶
۲-۶- معنویت در روان‌شناسی.....	۲۹
۲-۷- معنویت در اسلام.....	۳۲
2-8- عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی.....	۳۴
۲-۹- مؤلفه‌های عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی.....	۳۷
۲-۹-۱- مؤلفه اول: باور به توانمندی و جایگاه آدمی از سوی خدا.....	۳۷
۲-۹-۲- مؤلفه دوم: باور به ارزشمندی خویش بواسطه‌ی ایمان و عمل صالح.....	۳۸
۲-۹-۳- مؤلفه سوم: توکل و امداد الهی.....	۳۹
۲-۹-۴- مؤلفه چهارم: احساس نزدیکی به خدا.....	۴۱
۲-۹-۵- مؤلفه پنجم: ارتباط کریمانه با مردم.....	۴۲
۲-۹-۶- مؤلفه ششم: احساس بی‌نیازی از مردم.....	۴۳
۲-۹-۷- مؤلفه هفتم: خویش‌ن پزیری.....	۴۴
۲-۹-۸- مؤلفه هشتم: هدفمندی معنوی.....	۴۵
۲-۹-۹- مؤلفه نهم: یکپارچگی معنوی.....	۴۶
۲-۹-۱۰- مؤلفه دهم: احساس کنترل.....	۴۷
۲-۱۰- ارتباط مؤلفه‌ها در سازه عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی.....	۴۸
فصل سوم.....	۵۰

روش‌شناسی پژوهش.....	۵۰
۳-۱- مقدمه.....	۵۱
۳-۲- طرح پژوهش.....	۵۱
۳-۳- جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری.....	۵۳
۳-۳-۱- جامعه آماری.....	۵۳
۳-۳-۲- حجم نمونه و روش نمونه برداری.....	۵۴
۳-۴- ابزار پژوهش و گردآوری داده‌ها.....	۵۵
۳-۴-۱- مقیاس روزنبرگ (۱۹۶۵).....	۵۵
۳-۴-۲- مقیاس سلامت معنوی (پولوتزین و الیسون، ۱۹۸۲).....	۵۶
۳-۴-۳- پرسشنامه عزت نفس معنوی (محقق ساخته).....	۵۶
۳-۵- مراحل ساخت پرسشنامه عزت نفس معنوی.....	۵۷
3-5-1- جمع‌آوری و تحلیل آموزه‌های اسلامی مرتبط با عزت نفس معنوی.....	۵۷
۳-۵-۲- کشف و طبقه‌بندی مؤلفه‌های عزت نفس معنوی.....	۵۸
۳-۵-۳- اعتبارسنجی مؤلفه‌ها از دیدگاه کارشناسان ((CVR و (CVI)) (روایی محتوایی).....	۵۸
۳-۵-۴- تهیه گویه‌های هر مؤلفه و تشکیل پرسشنامه اولیه.....	۵۹
۳-۵-۵- اجرای پرسشنامه.....	۶۱
۳-۵-۶- بررسی ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌ها و انتخاب گویه‌های مطلوب.....	۶۱
۳-۵-۷- اعتبارسنجی گویه‌ها از دیدگاه کارشناسان ((CVR و (CVI)) (روایی محتوایی).....	۶۳
۳-۵-۸- بررسی روایی سازه با استفاده از تحلیل عاملی.....	۶۳
۳-۵-۹- بررسی روایی سازه با استفاده از همسانی درونی و همبستگی مؤلفه‌ها.....	۶۵
۳-۵-۱۰- بررسی روایی همزمان.....	۶۵
۳-۵-۱۱- بررسی پایایی پرسشنامه.....	۶۶

- ۳-۵-۱۱-۱- بررسی پایایی از روش همسانی درونی ۶۶
- ۳-۵-۱۱-۲- بررسی پایایی از روش دو نیمه کردن ۶۷
- ۳-۵-۱۲- ارائه پرسشنامه نهایی و هنجار و استاندارد آن ۶۸
- ۳-۵-۱۲-۱- جدول هنجار آزمون ۶۸
- ۳-۵-۱۲-۲- استانداردسازی آزمون ۶۸
- ۳-۶- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها ۶۹
- ۳-۷- ملاحظات اخلاقی پژوهش ۶۹
- فصل چهارم ۷۲
- یافته‌های پژوهش ۷۲
- ۴-۱- مقدمه ۷۳
- ۴-۲- یافته‌های توصیفی ۷۳
- ۴-۲-۱- ویژگی‌های جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان ۷۳
- ۴-۲-۱-۱- جنسیت ۷۳
- ۴-۲-۱-۲- سن ۷۴
- ۴-۲-۱-۳- تحصیلات ۷۴
- ۴-۲-۱-۴- رشته تحصیلی ۷۵
- ۴-۲-۲- شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش ۷۶
- ۴-۲-۲-۱- عزت نفس ۷۶
- ۴-۲-۲-۲- سلامت معنوی ۷۶
- ۴-۲-۲-۳- عزت نفس معنوی ۷۷
- ۴-۳- یافته‌های تحلیلی (استنباطی) ۷۷
- ۴-۳-۱- یافته‌های کیفی ۷۷
- ۴-۳-۲- اعتبار مؤلفه‌ها از دیدگاه کارشناسان (روایی محتوایی) ۷۷
- ۴-۳-۳- ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌ها و انتخاب گویه‌های مطلوب ۷۸

- ۴-۳-۴- اعتبار گویه‌ها از دیدگاه کارشناسان (روایی محتوایی)..... ۸۵
- ۴-۳-۵- روایی سازه با استفاده از تحلیل عاملی..... ۸۶
- ۴-۳-۵-۱- تحلیل عاملی اکتشافی..... ۸۶
- ۴-۳-۵-۲- تحلیل عاملی تأییدی..... ۹۰
- ۴-۳-۶- روایی سازه با استفاده از همسانی درونی و همبستگی مؤلفه‌ها..... ۹۲
- ۴-۳-۷- روایی همزمان..... ۹۲
- ۴-۳-۸- بررسی پایایی (اعتبار) پرسشنامه..... ۹۴
- ۴-۳-۸-۱- پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ..... ۹۴
- ۴-۳-۸-۲- پایایی پرسشنامه از روش دو نیمه کردن..... ۹۵
- ۴-۳-۹- ارائه پرسشنامه نهایی و هنجار آن..... ۹۵
- ۴-۳-۱۰- بررسی رابطه‌ی عزت نفس با جنسیت و سن..... ۹۶
- فصل پنجم..... ۹۸
- بحث و نتیجه‌گیری..... ۹۸
- ۵-۱- مقدمه..... ۹۹
- ۵-۲- پاسخ به پرسش‌های پژوهش..... ۹۹
- ۵-۲-۱- مؤلفه‌های عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی چیست؟..... ۹۹
- ۵-۲-۲- ویژگی‌های روانسنجی پرسشنامه عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی چگونه است؟..... ۱۰۵
- ۵-۳- تبیین یافته‌های پژوهش..... ۱۰۶
- ۵-۴- یافته‌های جانبی پژوهش..... ۱۰۹
- ۵-۵- محدودیت‌های پژوهش..... ۱۱۰
- ۵-۶- پیشنهادها..... ۱۱۰
- فهرست منابع..... ۱۱۲

کتاب‌های فارسی	۱۱۲
کتاب‌های عربی	۱۱۶
مقالات و پایان‌نامه‌های فارسی	۱۱۷
منابع لاتین	۱۲۶
پیوست‌ها	۱۳۰

فهرست جداول

جدول ۱-۴- جنسیت شرکت‌کنندگان	۷۳
جدول ۲-۴- سن شرکت‌کنندگان	۷۴
جدول ۳-۴- تحصیلات کلاسیک شرکت‌کنندگان	۷۵
جدول ۴-۴- رشته تحصیلی شرکت‌کنندگان	۷۵
جدول ۵-۴- شاخص‌های توصیفی متغیر عزت نفس	۷۶
جدول ۶-۴- شاخص‌های توصیفی متغیر سلامت معنوی	۷۶
جدول ۷-۴- شاخص‌های توصیفی متغیر عزت نفس معنوی	۷۷
جدول ۸-۴- میانگین و میانه نمرات کارشناسان به مؤلفه‌ها و (CVR) و (CVI) مربوط به آنها	۷۸
جدول ۹-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه اول	۷۹
جدول ۱۰-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه دوم	۸۰
جدول ۱۱-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه سوم	۸۰
جدول ۱۲-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه چهارم	۸۱
جدول ۱۳-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه پنجم	۸۲
جدول ۱۴-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه ششم	۸۲
جدول ۱۵-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه هفتم	۸۳
جدول ۱۶-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه هشتم	۸۳
جدول ۱۷-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه نهم	۸۴
جدول ۱۸-۴- همبستگی، ضریب دشواری و ضریب تشخیص گویه‌های مؤلفه دهم	۸۴
جدول ۱۹-۴- میانگین و میانه نمرات کارشناسان به گویه‌ها و (CVR) و (CVI) مربوط به آنها	۸۵

جدول ۴-۲۰- بارهای عاملی مربوط به هرگویه (بارهای عاملی کمتر از ۰/۴ نمایش داده نشده است).	۸۷.....
جدول ۴-۲۱- مقدار ویژه و واریانس تبیین شده توسط هر عامل، قبل و بعد از چرخش واریماکس.	۸۸.....
جدول ۴-۲۲- عنوان هر عامل با توجه به متن گویه‌ها و مبانی نظری.	۸۹.....
جدول ۴-۲۳- ویژگی‌های برازش مدل	۹۱.....
جدول ۴-۲۴- همبستگی بین مؤلفه‌ها و همبستگی مؤلفه‌ها با نمره کلی عزت نفس معنوی	۹۲.....
جدول ۴-۲۷- رابطه همبستگی عزت نفس معنوی با عزت نفس روزنبرگ و سلامت معنوی	۹۳.....
جدول ۴-۲۸- رابطه عزت نفس معنوی با رویکرد اسلامی با عزت نفس و سلامت معنوی	۹۳.....
جدول ۴-۲۵- ضریب آلفای کرونباخ هر مؤلفه	۹۴.....
جدول ۴-۲۶- ضرایب پایایی پرسشنامه بر اساس روش دو نیمه‌سازی	۹۵.....
جدول ۴-۲۹- جدول هنجار پرسشنامه عزت نفس معنوی	۹۵.....
جدول ۴-۳۰- رابطه عزت نفس معنوی به جنسیت و سن	۹۶.....
جدول ۴-۳۱- نتایج تحلیل واریانس یک راهه عزت نفس معنوی بر اساس جنسیت	۹۷.....
جدول ۴-۳۲- نتایج تحلیل واریانس یک راهه عزت نفس معنوی بر اساس گروه‌های سنی	۹۷.....

فهرست اشکال و نمودارها

نمودار ۴-۱- نمودار سنگریزه برای تعداد عوامل	۸۸.....
نمودار ۴-۲- گزارش نتیجه‌ی تحلیل عاملی تأییدی	۹۱.....

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱-۱- مقدمه

برخی افراد در هدفگذاری و تلاش برای دستیابی به اهدافشان انگیزه و امید بیشتری نشان می‌دهند. ایشان در مقابله با مشکلات، به آسانی تسلیم نمی‌شوند، مشکل را به عنوان یک چالش و فرصتی برای رشد ارزیابی می‌کنند و برای حل آن تلاش می‌کنند. ایشان اگر خطایی انجام دهند، تنها رفتار خویش را نقد می‌کنند؛ ارزیابی مثبتی از خویش دارند و برای اصلاح و جبران خطایشان تلاش می‌کنند. این افراد عزت نفس دارند. «عزت نفس» ارزیابی فرد درباره‌ی خود و توانمندی‌هایش است (براندن^۱، ۱۹۸۸، ص ۵۱؛ سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹۳).

کسی که عزت نفس دارد، احساس ارزشمندی و توانمندی می‌کند. احساس ارزشمندی و توانمندی موجب امید به موفقیت می‌شود، در نتیجه فرد مقاصد عالیتري را انتخاب کرده، با انگیزه‌ی بیشتری تلاش می‌کند و عملکرد بهتری در عرصه‌های مختلف زندگی دارد (یارمحمدیان، ۱۳۸۵). عزت نفس موجب سازگاری اجتماعی بیشتری می‌شود. در مقابل عزت نفس، احساس حقارت است. بسیاری از پژوهش‌ها بین احساس حقارت و پرخاشگری رابطه‌ی مثبت معناداری را نشان داده‌اند (زارع‌زادگان و همکاران، ۱۳۹۲؛ کرمی‌بلداجی و همکاران، ۱۳۹۲؛ خزایی و همکاران، ۱۳۹۳).

روانشناسانی به تبیین ابعاد «عزت نفس» پرداختند و برخی از آنان معتقدند می‌توان ابعاد عزت نفس را جداگانه در نظر داشت، به عنوان نمونه پوپ و همکاران^۲ (۱۹۸۸) عزت نفس را شامل ابعاد بدنی، تحصیلی، خانوادگی، اجتماعی و کلی می‌داند. در این رویکرد خودپنداره دارای ابعاد متعددی است که به‌نظر می‌رسد بعد معنوی می‌تواند یکی از ابعاد آن باشد. عزت نفس در بعد معنوی بر اساس منابع

1. Branden, Nathaniel

2. Pope et al.

اسلامی یعنی فرد مسلمان خودش را بنده‌ی ارزشمند خداوند بداند، و در مسیر تقرب به خدا احساس توانمندی کند، احساس کند با تلاش می‌تواند به مراتب بالای معنویت و قرب خدا دست‌یابد.

با بررسی منابع اسلامی می‌توان آموزه‌هایی را بدست آورد که بر پایه آنها یک سازه مستقل به نام «عزت نفس معنوی» را مطرح کرد. به نظر می‌رسد روایاتی که بر شناخت خود و ارزش وجودی آدمی تأکید کردند بیشترین ارتباط را با عزت نفس معنوی دارند، به عنوان نمونه روایتی از امیرالمؤمنین (ع) که فرمود: «من کرمتم علیه نفس هانت علیه الدنیا؛ هر کسی خود را ارزشمند دید، دنیا در نظرش کوچک می‌شود.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۷۸) این شناخت از طریق ایجاد و تقویت بعد معنوی خودپنداره، موجب احساس ارزشمندی معنوی می‌شود. بنابراین به نظر می‌رسد در آموزه‌های اسلامی به احساس ارزشمندی و توانمندی معنوی توجه شده است، اگرچه بطور صریح اصطلاح عزت نفس معنوی بکار نرفته است.

ارزیابی مثبت فرد از خویش و احساس ارزشمندی، نیل به فضائل اخلاقی را آسان می‌کند. (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۱۲۸؛ عباسی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۴، ص ۱۱۵) عزت نفس معنوی چنان اهمیتی در رشد معنوی دارد که خداوند گناهکاران را با فراموش کردن جایگاه و ارزش خودشان عقوبت می‌کند تا گمراه‌تر شوند.^۱ «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» و همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا نیز آنها را به «خود فراموشی» گرفتار کرد، آنها فاسقانند» (الحشر: ۱۹).

با توجه به این نکات، این پژوهش به دنبال ارائه‌ی مدل مفهومی عزت نفس معنوی و ساخت پرسشنامه آن بر اساس منابع اسلامی است.

۱. این بیراه گذاشتن ابتدایی نیست و ثانویه است و با عدالت خداوند متعال منافات ندارد. آیات دیگری به این نکته اشاره دارند

مانند: (البقره: ۶)

۲-۱- بیان مسئله

عزت نفس نقش مهمی در بهداشت روانی و سلامت جسمی افراد دارد (حسنوندعموزاده، عقیلی و حسن، ۱۳۹۲؛ خالدیان، ۱۳۹۲؛ میرحاج، اکرامی و سرمدی، ۱۳۹۲) بواسطه اهمیت عزت نفس، پژوهش‌های زیادی بدنبال تبیین سازه‌ی عزت نفس و ابعاد آن بوده‌اند؛ به عنوان نمونه پوپ و همکاران^۱ (۱۹۸۸) عزت نفس را شامل ابعاد بدنی، تحصیلی، خانوادگی، اجتماعی و کلی دانستند و معتقدند می‌توان ابعاد عزت نفس را متناظر با ابعاد خودپنداره جداگانه ارزیابی کرد؛ خودپنداره تحصیلی، ارزش ویژه‌ای دارد که عزت نفس تحصیلی را می‌سازد و خودپنداره خانوادگی، ارزش خاص جداگانه‌ای دارد که عزت نفس خانوادگی را تشکیل می‌دهد (شجاعی، ۱۳۸۷، ص ۹۹). به نظر می‌رسد بُعد معنوی نیز یکی از ابعاد عزت نفس است و می‌تواند بطور مستقل ارزیابی شود.

پژوهش‌هایی به نقش معنویت و هوش معنوی در عزت نفس پرداختند (به عنوان نمونه تاج‌آبادی هرات و کارگریان مروستی، ۱۳۹۴؛ فراهنگ‌پور، خدیوی و ادیب، ۱۳۸۹؛ نوربخش و مولوی، ۱۳۹۴) پژوهش‌های متعدد رابطه عزت نفس و معنویت را نشان داده‌اند، تاکنون «عزت نفس معنوی» به عنوان یک بُعد عزت نفس مطرح نشده است.

در ادبیات روان‌شناسی، معنویت^۲ فرارفتن از زندگی مادی روزمره، جستجوی امر قدسی و یکپارچه شدن با آن است (سهرابی و ناصری، ۱۳۹۲، ص ۴۵؛ غباری و همکاران، ۱۳۸۶). بنابراین عزت نفس معنوی به معنای احساس ارزشمندی بواسطه فرارفتن از زندگی مادی روزمره و احساس توانمندی در جستجوی امر قدسی و یکپارچه شدن با آن است. عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی یعنی فرد مسلمان خودش را بنده‌ی ارزشمند خداوند بداند، و در مسیر تقرب به خدا احساس توانمندی کند، احساس کند با تلاش می‌تواند به مراتب بالای معنویت و قرب خدا دست‌یابد.

قرآن کریم در فرازهایی از آیات، عزت نفس مسلمانان را تقویت کرده است مانند: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ... وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا؛ ما آدمیزادگان را گرامی داشتیم ... و آنها را بر بسیاری از موجوداتی که خلق کرده‌ایم، برتری بخشیدیم.» (الإسراء: ۷۰) و «... إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ؛

1. Pope et al.

2. spirituality

گرامی‌ترین شما نزد خداوند با تقواترین شماست.» (الحجرات : ۱۳) که موجب تقویت احساس ارزشمندی می‌شود و «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ؛ ما به یقین پیامبران خود و کسانی را که ایمان آورده‌اند، در زندگی دنیا و (در آخرت) روزی که گواهان به پا می‌خیزند یاری می‌دهیم!» (غافر : ۵۱) که موجب تقویت احساس توانمندی در مؤمنین می‌شود. اهل بیت نیز مؤمنین را به شناخت حقیقت وجودی خویش توصیه کردند، امیرالمؤمنین (ع): «مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعَارِفِ؛ شناخت خود بهترین دانش است.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۷۱۲)؛ چنین شناختی موجب احساس ارزشمندی و اجتناب از گناه می‌شود. بنابراین در آموزه‌های اسلامی به احساس ارزشمندی و توانمندی معنوی توجه شده است، با این وجود این مسأله اساسی وجود دارد که با توجه به آموزه‌های مذکور، آیا می‌توان سازه‌ای را تحت عنوان عزت نفس معنوی ارائه کرد و برای سنجش آن پرسشنامه تدوین کرد؟

با توجه به اهمیت عزت نفس معنوی در روان‌شناسی و اسلام، مفهوم‌سازی و تعریف عملیاتی آن ضروری است تا بستر مناسبی برای پژوهش در این حیطه را فراهم کند. این پژوهش بدنبال آن است که با بررسی منابع اسلامی و جمع آوری، دسته‌بندی و تحلیل آموزه‌های مرتبط با احساس ارزشمندی و توانمندی، سازه‌ی «عزت نفس معنوی» و مؤلفه‌های آن را ارائه کرده و مقیاس آن را ساخته و هنجاریابی کند.

۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

هر پژوهشی به پشتوانه منطق و استدلالی انجام می‌گیرد؛ به عبارت دیگر پژوهش نیاز به اهمیت و ضرورتی دارد که انجام آن را توجیه نماید. اصطلاح «اهمیت»، به جنبه علمی اهمیت پژوهش و تعبیر «ضرورت» به جنبه عملی آن اشاره دارد (حسن‌آبادی، ۱۳۹۲).

۱-۳-۱- اهمیت پژوهش

عزت نفس معنوی در سلامت روانی نقش بسزایی دارد. افرادی که عزت نفس مطلوبی دارند، سازگار، معاشرتی و وظیفه‌شناس هستند، در مقابل عزت نفس پایین موجب مشکلات سازگاری در تمامی زمینه‌ها می‌شود (برک، ۲۰۰۷، ج ۲، ص ۷۱).

کوئینگ^۱ (۱۹۹۸) نیاز به احساس خودارزشمندی را یکی از نیازهای معنوی می‌شمارد (به نقل از سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۱۸). او (۲۰۰۸) با مرور تحقیقات مختلف (نظیر فورنیر^۲، ۱۹۹۸؛ گریف^۳ و هیومن^۴، ۲۰۰۴؛ یاکوشکو^۵، ۲۰۰۵؛ دافی و بلوستی^۶، ۲۰۰۵) بین معنویت و افزایش عزت نفس ارتباط معنادار و مثبتی را گزارش نموده است. همچنین پژوهش‌های داخلی زیادی نقش عزت نفس و معنویت در سلامت روان را نشان داده‌اند، به عنوان نمونه (غلامی و بشلیده، ۱۳۹۰؛ زارع‌زادگان و همکاران، ۱۳۹۲؛ شیخ‌الاسلامی و همکاران، ۱۳۹۲؛ رضایی، بیانی و شریعت‌نیا، ۱۳۹۴). به نظر می‌رسد عزت نفس و معنویت اثربخشی تعاملی دارند. پژوهش‌هایی تعامل ابعاد روان‌شناختی و معنوی آدمی در ایجاد نگرش‌های مثبت و سازگاری را نشان داده‌اند (گودرزی، سهرابی و فرخی، ۱۳۹۱). چنین شواهدی زمینه‌ی مناسبی برای طرح سازه‌ی عزت نفس معنوی فراهم کرده است.

عزت نفس معنوی؛ علاوه بر آثار مثبت روان‌شناختی، در تلاش برای رشد معنوی نقش بسزایی دارد. ارزیابی مثبت فرد از خویش و احساس ارزشمندی نفس، نیل به فضائل اخلاقی را آسان می‌کند. (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۱۲۸؛ عباسی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۴، ص ۱۱۵) همبستگی بین عزت نفس معنوی و اخلاق خوب، بوسیله‌ی نظریه‌ی «ناهماهنگی شناختی»^۷ فستینگر^۷، توجیه می‌شود. هر فردی به دنبال یکپارچگی بین شناخت‌ها یا بین شناخت‌ها و رفتارش است؛ بنابراین کسی که برای خود ارزش قائل است، اگر کار غیراخلاقی انجام دهد، دچار ناهماهنگی و رنج می‌شود، از این رو از کار غیر اخلاقی اجتناب می‌کند. (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۱۲۸؛ منصوری، خدائپناهی و حیدری، ۱۳۹۱) علمای اخلاق به نقش احساس ارزشمندی در تلاش برای کسب فضائل اخلاقی و اجتناب از رذائل اخلاقی توجه داشته‌اند (مهدوی‌کنی، ۱۳۸۹، ص ۲۰؛ تهرانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۵۳)؛ با این‌وجود مؤلفه‌های سازه‌ی عزت نفس معنوی را بطور شفاف تبیین نکرده‌اند.

با توجه به آثار روان‌شناختی و معنوی، تبیین سازه‌ی عزت نفس معنوی و ساخت مقیاس آن اهمیت دارد، تا بستر مناسبی برای پژوهش‌های آینده فراهم شود.

-
1. Koenig
 2. Fournier
 3. Greeff
 4. Human
 5. Yakushko
 6. Duffy and blustein
 7. Festinger, Leon

۲-۳-۱- ضرورت پژوهش

کسی که در بُعد معنوی احساس ارزشمندی و توانمندی می‌کند، بیشتر برای رشد معنوی تلاش می‌کند، زیرا توجه مثبت و خوش‌بینانه به توانمندیها، موجب انگیزش فرد برای هدف عالیت‌ر و تلاش بیشتر می‌شود. چنین فردی امید دارد که به مراتب بالای قرب خداوند دست یابد، از این‌رو انگیزه‌ی بیشتری برای نماز شب و تهجد و دعا دارد. امیرالمؤمنین (ع) فرمود: «هر کسی خود را ارزشمند دید، دنیا در نظرش کوچک می‌شود.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۷۸). بنابراین عزت نفس معنوی یک سازی روانشناختی معنوی است که می‌تواند برخی هیجانات و رفتارها را پیش‌بینی کند.

اگرچه ادبیات پژوهشی گسترده‌ای درباره‌ی اهمیت و آثار عزت نفس موجود است؛ اغلب تنها بر آثار روان‌شناختی عزت نفس تأکید شده است مانند رضایت از زندگی و بهزیستی روانی (مالمر، حسن‌زاده، حیدری^۱، ۲۰۱۷؛ گاردنر و وب^۲، ۲۰۱۷) نشاط و شادکامی (بیات و یعقوبی، ۱۳۹۳؛ توان، جهانی و رفیعی، ۱۳۹۳)، روابط عاطفی مؤثرتر (معتمدی، ۱۳۹۱). اگر پژوهش‌هایی نیز رابطه عزت نفس و دینداری را بررسی کرده‌اند، بطور کلی اصل وجود رابطه را گزارش کرده‌اند و به بُعد معنوی عزت نفس را تبیین نکرده‌اند (به عنوان نمونه شیخ‌الاسلامی و همکاران، ۱۳۹۲). به نظر می‌رسد یکی از موانع پژوهش در این حیطه، فقدان مفهوم سازی و تعریف عملیاتی عزت نفس معنوی بوده است.

برای عزت نفس پرسشنامه‌هایی همچون، پرسشنامه روزنبرگ، آیزنک^۳، کوپر اسمیت و پوپ ارائه شده است، رایج ترین پرسشنامه عزت نفس، پرسشنامه کوپر اسمیت (۱۹۶۰) است که شامل ابعاد خانوادگی، تحصیلی، اجتماعی و کلی می‌باشد (فتحی آشتیانی، ۱۳۹۱، ص ۱۶۴). در هیچکدام از پرسشنامه‌های عزت نفس به بُعد معنوی پرداخته نشده است. بدون مفهوم‌سازی و تعریف عملیاتی توسعه نظریه‌ها با کندی و دشواری روبه‌رو می‌شود. بدون پرسشنامه مورد اطمینان، نمی‌توان فرضیه‌ها درباره ارتباط عزت نفس معنوی با پدیده‌های دیگر مانند رشد اخلاقی و تقوا (خودمهارگری در جهت رضای خدا) و بهزیستی‌روانی را بررسی نمود.

-
1. Malmer, T., Hassanzadeh, R., & Heydari, J.
 2. Gardner, A. A., & Webb, H. J
 3. Eysenck

مفهوم‌سازی و تعریف عملیاتی عزت نفس معنوی، امکان پژوهش‌هایی همچون طرح دیدگاه‌ها درباره مؤلفه‌ها و کارکردهای این سازه و بررسی چگونگی ارتباط آن با سازه‌های دیگر را فراهم می‌کند. پرسشنامه امکان سنجش عزت نفس معنوی را فراهم می‌کند؛ در نتیجه مربیان، مشاوران و متولیان امور تربیتی، می‌توانند با سنجش عزت نفس معنوی متربی‌ان، کسانی که دچار احساس بی‌ارزشی و ناتوانی معنوی هستند را شناسایی کنند، همچنین با شناخت دقیق‌تر نقاط ضعف آنان، برنامه‌های هدفمندتر و اثربخش‌تری را در جهت ارتقاء عزت نفس معنوی آنان طراحی و اجرا کنند. همچنین بواسطه‌ی ساخت مقیاس عزت نفس معنوی، امکان ارزیابی اثربخشی برنامه‌های آموزشی عزت نفس معنوی فراهم می‌شود. بنابراین تبیین عزت نفس معنوی بر اساس آموزه‌های اسلامی و ارلئه مقیاس آن ضرورت دارد.

۱-۴- اهداف پژوهش

۱-۴-۱- هدف اصلی

۱-۴-۱-۱- شناسایی مؤلفه‌های عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی

۱-۴-۱-۲- ساخت پرسشنامه عزت نفس معنوی

۱-۴-۲- اهداف فرعی

این پژوهش اهداف فرعی ندارد.

۱-۵- سوال‌های پژوهش

۱-۵-۱- سوال‌های اصلی

۱-۵-۱-۱- مؤلفه‌های عزت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی چیست؟

۱-۵-۱-۲- ویژگی‌های روانسنجی پرسشنامه آن بر اساس منابع اسلامی چگونه است؟

۱-۵-۲- سوال‌های فرعی

سوال فرعی ندارد.

۱-۶- تعریف نظری مفاهیم

۱-۶-۱- تعریف عزت نفس

برای تعریف عزت نفس معنوی، بایستی ابتدا معنای لغوی و سپس معنای اصطلاحی واژه‌ی «عزت نفس» آشکار شود.

۱-۶-۱-۱- «عزت نفس» در لغت

«عزت نفس» در لغت‌نامه‌های عربی-عربی معاصر مانند المنجد و معجم الوسیط نیامده است. در فرهنگ معاصر عربی-فارسی آذرتاش، به معنای «عزت نفس» و «مناعت» آمده است (آذرنوش، ۱۳۹۱، ص ۳۸۲). واژه‌ی «عزت نفس» در لغت‌نامه‌های عربی صدر اسلام مانند العین نیست، همچنین این واژه در آیات و روایات بکار نرفته است، بنابراین این واژه در صدر اسلام رایج نبوده است.

واژه‌ی «عزت نفس» از دو کلمه‌ی «عزت» و «نفس» تشکیل شده است. در زبان فارسی «نفس» به معنای «شخص انسان»، «ذات»، «حقیقت هر شیء»، «جوهر بخاری لطیفی است که منشاء حس و حرکت است»، «قوه‌ای است در انسان که منشاء آثار مختلف است، با ادراک معقولات»، «جان»، «روح»، «روان» و «عزت» به معنای «ارجمندی»، «سرافرازی»، «عظمت» و «بزرگواری» و «عزت نفس» به معنای «مناعت»، «شرافت» آمده است (معین، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۷۷۳ و دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل واژه‌های نفس و عزت).

«عزت» در زبان عربی بر شدت، قوت و هاند آن از غلبه و چیرگی و برتری دلالت می‌کند و نیز به معنای سرسختی گفته شده است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ذیل واژه‌ی «عز»)^۱ عزت حالتی است که مانع می‌شود انسان شکست بخورد و عزیز کسی است که غلبه می‌کند و شکست نمی‌خورد (راغب،

۱. ابن فارس در کتاب مقاییس اللغة ذیل واژه «عز» می‌فرماید: «عز: العین و الزاء أصلٌ صحیح واحد، یدلُّ علی شدَّة و قوَّة و ما ضاهاهما، من غلبه و قهر. ... العِزَّةُ لله تبارک و تعالی، و الله العَزِیزُ یُعِزُّ من یشاء و یدُل من یشاء. من اعْتَزَّ بالله اُعِزَّهُ الله و قيل: هی الشدَّة.»

۱۴۱۲ق)،^۱ عزت مقابل ذلت و به معنای برتری بر همکاران است (مصطفوی، ۱۳۸۷).^۲ بنابراین «عزت» به معنای «قدرت» و «شدت» و «برتری» و «غلبه» و «شکست‌ناپذیری و نفوذناپذیری» است. و «عزیز» به معنای «قدرتمند شکست‌ناپذیر» است.^۳

«نفس» در زبان عربی چند معنی دارد: ۱) روحی است که مایه‌ی حیات جسم است، ۲) یک نفر (۳) خود هر چیز (فراهِیدی، ۱۴۰۹ق).^۴ نفس روح آدمی است (صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ق)،^۵ ریشه اصلی نفس، تنفس و نفس کشیدن است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ذیل واژه‌ی «نفس»)،^۶ نفس خود هر چیز است (مصطفوی، ۱۳۸۷).^۷ بنابراین «نفس» به معنای «خود» و «حقیقت شیء» است. و هنگامی که درباره آدمی بکار می‌رود به معنای «خود آدمی» است.

حاصل مجموع اجزای واژه «عزت نفس»، «قدرتمندی و شکست‌ناپذیری خود» است، یعنی کسی که خودش را قدرتمند و شکست‌ناپذیر می‌داند و به آسانی خواری و ذلت نمی‌پذیرد، به نظر می‌رسد در محاورات مردم عزت نفس به معنای «احساس ارزشمندی» بکار می‌رود.

۱. راغب در مفردات می‌فرماید: «العِزَّةُ: حاله مانعه للإنسان من أن يغلب. من قولهم: أرضٌ عَزَازٌ. أي: صُلْبَةٌ. قال تعالى: أَلَا يَتَعَوَّنَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةُ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً [النساء / ۱۳۹]. وَ تَعَزَّزَ اللَّحْمُ: اشْتَدَّ وَ عَزَّ، كَأَنَّهُ حَصَلَ فِي عَزَازٍ يَصْعَبُ الْوُصُولُ إِلَيْهِ، ...، وَ الْعَزِيزُ: الَّذِي يَقْهَرُ وَ لَا يُقْهَرُ».

۲. مصطفوی (۱۳۸۷) پس از بررسی اقوال قدمای لغویین نتیجه‌گیری می‌کند که: «أَنَّ الْأَصْلَ الْوَاحِدَ فِي الْمَادَّةِ: هُوَ مَا يُقَابِلُ الذَّلَّ، وَ سَبَقَ فِي الذَّلِّ إِنَّهُ الْهَوَانُ وَ الصَّغَارُ فِي مُقَابِلِ مَنْ هُوَ أَعْلَى مِنْهُ، كَمَا أَنَّ الْعِزَّ هُوَ التَّفَوُّقُ وَ الِاسْتِعْلَاءُ بِالنِّسْبَةِ إِلَى مَنْ هُوَ دُونَهُ».

۳. به لحاظ وزن و آهنگ آوایی واژه، معادل «قدرتمندی» برای «عزت» بهتر از «نیرومندی» است.

۴. فراهِیدی در کتاب العین در ذیل واژه «نفس» می‌فرماید: «النَّفْسُ، وَ جَمْعُهَا النُّفُوسُ: لَهَا مَعَانٍ. النَّفْسُ: الرُّوحُ الَّذِي بِهِ حَيَاةُ الْجَسَدِ، وَ كُلُّ إِنْسَانٍ نَفْسٌ حَتَّى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، الذَّكَرُ وَ الْأُنْثَى سَوَاءً. وَ كُلُّ شَيْءٍ بَعِينُهُ».

۵. صاحب بن عباد در المحيط فی اللغة: «النَّفْسُ: مَعْرُوفَةٌ، وَ الْجَمِيعُ النُّفُوسُ. وَ الرُّوحُ».

۶. ابن فارس در کتاب مقایس اللغة ذیل واژه «نفس» می‌گوید: «النون و الفاء و السين أصل واحد يدل على خروج النسيم كيف كان، من ریح أو غيرها، و إليه يرجع فروعه».

۷. «و التحقيق: أَنَّ الْأَصْلَ الْوَاحِدَ فِي الْمَادَّةِ: هُوَ تَشَخُّصٌ مِنْ جِهَةِ ذَاتِ الشَّيْءِ، أَيْ تَرْفَعُ فِي شَيْءٍ مِنْ حَيْثُ هُوَ، وَ التَّشَخُّصُ هُوَ التَّرْفَعُ» (مصطفوی، ۱۳۸۷).

۲-۱-۶-۱- عزت نفس در اصطلاح

معادل انگلیسی عزت نفس، «self-esteem» است، «self-esteem» به معنای احساس ارزشمندی درباره‌ی خود و توانمندی‌هاست، فرد بطور واقع بینانه و تحسین آمیز خودش را در مقابله با چالش‌های آینده توانمند می‌بیند. از یک سو دچار غرور بیهوده و خودشیفتگی نیست و از سوی دیگر دچار خودکم‌بینی نیست (فروغ‌الدین و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۲۲). تعاریف مختلفی از عزت نفس ارائه شده است اما در تمامی این تعاریف دو رکن اساسی عزت نفس، احساس ارزشمندی^۱ و شایستگی^۲ است (سالاری‌فر و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹۳).

واژه‌های نزدیک به عزت نفس عبارتند از: «self-confidence»، «self-concept» و «self-image»، «Self-efficacy». این واژه‌ها در بخشی از معنا و مؤلفه‌ها با «self-esteem» مشترک هستند. واژه «self-confidence» به معنای اعتماد به نفس، و واژه‌های «self-concept» و «self-image» به معنای «خودپنداره» هستند^۳، «خودپنداره» یعنی تصویری که فرد از خود، استعدادها و ویژگی‌هایش دارد مثلاً فردی خودپنداره‌اش اینگونه است: «موهایم مشکی است، قدم ۱۷۵ سانتیمتر است، مسائل ریاضی را به آسانی حل می‌کنم، اشعار را به سختی حفظ می‌کنم». بنابراین در «خودپنداره»، قضاوت و ارزش‌گذاری نیست، اما «عزت نفس» یعنی حکم ارزشی فرد درباره خود و توانمندی‌هایش (نچارپور استادی، ۱۳۸۷؛ تمنایی فر و همکاران، ۱۳۸۹). البته برخی به تبع راجرز بین «self-concept» و «self-image» تمایز قائل شدند، «self-concept» را تصویری که فرد از خودش دارد، «self-image» را تصویر و انتظاراتی که به نظر فرد دیگران نسبت به او دارند، تعریف نمودند (سلیمانی ابهری و همکاران، ۱۳۹۳). «Self-efficacy» به معنای خودکارآمدی می‌باشد.

بسیاری از پژوهشگران و روان‌شناسان واژه «حرمت خود» را معادل «self-esteem» دانسته‌اند (به عنوان نمونه صیادپور، ۱۳۸۶، بنیانی، ۱۳۹۲) و برخی بر تفاوت «حرمت خود» و «عزت نفس» تأکید

1. worthiness

2 competence

۳. اگرچه فرهنگستان زبان و ادب فارسی معادل «خودانگاره» را قرار داده است، اما هنوز «خودپنداره» در زبان علم روان‌شناسی رواج دارد.

کرده‌اند (به عنوان نمونه شجاعی، ۱۳۸۷، ص ۱۷۳). با مراجعه با پایگاه داده‌هایی چون نورمگز، ایران داک، مقالات جهاد دانشگاهی، مگ ایران، پرتال جامع علوم انسانی مشاهده می‌شود اغلب مقالات علمی پژوهشی در روان‌شناسی و علوم تربیتی واژه «عزت نفس» را معادل «self-esteem» بکار بردند (به عنوان نمونه نیلی، نظری و موسوی، ۱۳۹۵؛ غباری بناب، پیرزادی و بخشی، ۱۳۹۵)، اگرچه بسیاری نیز واژه «حرمت خود» را بکار بردند، بنابراین در ادبیات پژوهشی عزت نفس و حرمت خود، به یک معنا هستند و معادل «self-esteem» بکار رفته اند، اگرچه بر اساس قواعد فرهنگستان علوم، عزت نفس، معادل اصطلاحی مناسبتری برای «self-esteem» است و می‌توان گفت در معنای لغوی عزت نفس، «احساس ارزشمندی» توسعه داده شده و به معنای «حکم فرد به ارزشمند بودن خود و توانمندی‌هایش» بکار رفته و معنای اصطلاحی شکل گرفته است. بنابراین در اصطلاح، فرد با عزت نفس کسی است که خود و توانمندی‌هایش را ارزشمند می‌داند و توانایی مقابله با چالش‌های آینده را در خود می‌بیند (فرهوش، ۱۳۹۵).

برخی کرامت و عزت نفس را به یک معنا دانسته اند. به عنوان نمونه مهدیه مهدوی خانوکی (۱۳۸۷) در پایان‌نامه‌ی «بررسی کرامت نفس در متون اسلامی و روان‌شناسی معاصر با تاکید بر دلالت‌های تربیتی» «کرامت نفس» در متون اسلامی را با «عزت نفس» در متون روان‌شناسی مقایسه کرده است، درحالی‌که کرامت به معنای ارزشمندی و عزت نفس به معنای احساس ارزشمندی است و ارزشمندی با احساس ارزشمندی متفاوت است، گاهی فرد ارزشمند است ولی احساس ارزشمندی ندارد.

در جمع بندی نهایی می‌توان گفت عزت نفس به معنای احساس ارزشمندی و توانمندی است، بطوریکه فرد با توجه به خواسته‌هایش، اهداف واقع بینانه‌ای در نظر می‌گیرد، در مسیر رسیدن به اهداف، چالش‌ها را فرصت رشد می‌بیند و برای موفقیت تلاش می‌کند. در این پژوهش مقصود از عزت نفس، نمره‌ای است که فرد در مقیاس عزت نفس روزنبرگ (۱۹۶۹) بدست می‌آورد.

۲-۶-۱- تعریف معنویت

۱-۶-۲-۱- معنویت در لغت

معنویت مصدر جعلی معنوی است. معنوی یعنی منسوب به معنی و در مقابل لفظی است. معنوی به معنای «حقیقی، راست، اصلی، ذاتی، مطلق، باطنی، و روحانی» است (دهخدا، ۱۳۷۷، معین، ۱۳۷۱). معنویت در لغت به معنای معنوی بودن و تقدس آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، عمید، ۱۳۶۳، ذیل واژه معنویت). معادل انگلیسی واژه معنویت، «Spirituality» است که (معنویت) از کلمه لاتین «Spiritus» به معنای «نفس» مشتق شده که آن نیز از «Spirare» به معنای دمیدن یا نفس کشیدن مشتق شده است. در ترجمه‌های لاتین عهد جدید «Spiritalis» یا شخص معنوی به کسی گفته می‌شود که زندگی او را روح‌القدس نظم می‌بخشد، یا تحت تأثیر قرار می‌دهد. واژه «Spiritalitus» به معنای معنویت حداقل از اوایل قرن پنجم به کار رفته و مدت طولانی همین معنای ناشی از کتاب مقدس را حفظ نموده است. از آغاز قرن دوازدهم، این واژه بتدریج معانی ضمنی با کارکرد واقعی روانی به خود گرفت که در مقابل جسمانیت یا مادیت قرار داشت (مصباح، ۱۳۹۲، ص ۳۴).

۲-۶-۲-۲- معنویت در اصطلاح

تعاریف مختلفی از معنویت شده است که از معنای زندگی و آرامش ذهنی تا رابطه با وجود متعالی گسترده است (سهرابی و ناصری، ۱۳۹۲، ص ۴۵؛ مصباح، ۱۳۹۲، ص ۳۵). تعریف سنتی معنویت بر مذهب و دین تأکید می‌کند، درحالی‌که در سال‌های اخیر معنویت بطور وسیع‌تری تعریف شده و یکپارچه کننده همه جنبه‌های زندگی و تجربه بشر است (دهشیری و همکاران، ۱۳۸۷).

به اعتقاد شولتز^۱ (۲۰۰۲) معنویت عبارت است از تجربه ارتباطات معنادار با خود، دیگران، جهان و قدرت برتر که به صورت عکس‌العمل‌ها، روایت‌ها و اعمال بیان می‌شود. مطهری (۱۳۷۲) معنویت را نوعی احساس و گرایش ذاتی انسان نسبت به امور غیرمادی مانند علم و دانایی، خیر اخلاقی، جمال و زیبایی، تقدس و پرستش می‌داند که وجه تمایز انسان و موجودات دیگر می‌باشد.

معنویت یک شیوه بودن و تجربه کردن است و حاصل آگاهی از بعدی فراتر است و ارزش‌های قابل تشخیص به خصوصی در رابطه با خود، دیگران، طبیعت، زندگی و هرچیز دیگری که غایی دانسته

شود، مشخص می‌شود (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۱). پارگامنت (۲۰۰۷) معنویت را «جستجویی برای امر مقدس»^۱ تعریف می‌کند (پارگامنت، ۲۰۰۷، ص ۶۱).

۳-۶-۱- تعریف عزت نفس معنوی

با بررسی لغت‌نامه‌ها و متون علمی آشکار می‌شود که واژه عزت نفس معنوی تاکنون رایج نبوده است و بایستی بواسطه‌ی این پژوهش مفهوم‌سازی و تعریف شود. روانشناسانی به تبیین ابعاد «عزت نفس» پرداختند و برخی از آنان معتقدند می‌توان ابعاد عزت نفس را جداگانه در نظر داشت، به عنوان نمونه پوپ و همکاران^۲ (۱۹۸۸) عزت نفس را شامل ابعاد بدنی، تحصیلی، خانوادگی، اجتماعی و کلی می‌دانند. در این رویکرد خودپنداره و عزت نفس دارای ابعادی هستند که به‌نظر می‌رسد بعد معنوی می‌تواند یکی از ابعاد آن باشد.

عزت نفس به معنای احساس ارزشمندی و توانمندی است (سالاری فر و همکاران، ص ۹۲)، معنویت در ادبیات روان‌شناسی به معنای فرارفتن از زندگی مادی روزمره، جستجوی امر قدسی و یکپارچه شدن با آن است (سهرابی و ناصری، ۱۳۹۲، ص ۴۵؛ غباری، سلیمی، سلیمانی و نوری، ۱۳۸۶). بنابراین عزت نفس معنوی به معنای احساس ارزشمندی بواسطه‌ی فرارفتن از زندگی مادی روزمره و احساس توانمندی در جستجوی امر قدسی و یکپارچه شدن با آن است.

با بررسی منابع اسلامی می‌توان آموزه‌هایی را بدست آورد که بر پایه آنها یک سازه مستقل به نام «عزت نفس معنوی» را مطرح کرد. به نظر می‌رسد روایاتی که بر شناخت خود و ارزش وجودی آدمی تأکید کردند بیشترین ارتباط را با عزت نفس معنوی دارند، به عنوان نمونه امیرالمؤمنین (ع) فرمود: «مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعَارِفِ؛ شناخت خود بهترین دانش است.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۷۱۲) و همچنین: «هَلَكَ أَمْرُؤُ لَمْ يَعْرِفْ قَدْرَهُ؛ کسی که قدر خودش را نشناخت، هلاک شد.» (شریف الرضی، ۱۴۱۴، ص ۴۹۷) و «مَنْ كَرُمَتْ عَلَيْهِ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ الدُّنْيَا؛ هر کسی خود را ارزشمند دید، دنیا در نظرش کوچک می‌شود.» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۲۷۸) شناخت حقیقت وجودی خویش و ارزشمندی آن، موجب احساس ارزشمندی معنوی می‌شود.

1. a search for the sacred

2. Pope et al.

عزّت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی یعنی فرد مسلمان خودش را بنده‌ی ارزشمند خداوند بداند، و در مسیر تقرّب به خدا احساس توانمندی کند، احساس کند با تلاش می‌تواند به مراتب بالای معنویّت و قرب خدا دست‌یابد. در این پژوهش مقصود از عزّت نفس معنوی، نمره‌ای است که فرد در پرسشنامه عزّت نفس معنوی که در این پژوهش ساخته و هنجاریابی می‌شود، بدست می‌آورد.

فصل دوم

پیشینه و مبانی نظری پژوهش

۱-۲- مقدمه

این فصل به بررسی پیشینه تجربی و مبانی نظری پژوهش اختصاص دارد. در این فصل ابتدا پیشینه عزّت نفس در روان‌شناسی و آموزه‌های اسلامی ارائه می‌شود و سپس مبانی نظری پژوهش در قالب شش بخش مؤلفه‌ها و ابعاد عزّت نفس، مقیاس‌های عزّت نفس، معنویت در روان‌شناسی، معنویت در اسلام، عزّت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی و مؤلفه‌های عزّت نفس معنوی بر اساس منابع اسلامی تبیین می‌شود.

۲-۲- پیشینه عزّت نفس در روان‌شناسی

پس از آنکه ویلیام جیمز^۱ در سال ۱۸۹۰، «عزّت نفس»^۲ را معرفی کرد، تعاریف مختلفی از عزّت نفس ارائه شده است، به عنوان نمونه گرگن و گرگن^۳ (۱۹۹۱) «عزّت نفس» را نگرش فرد درباره مجموعه‌ی توانایی‌ها، شایستگی‌ها و ویژگی‌هایش می‌دانند. کوپراسمیت (۱۹۶۷) «عزّت نفس» را بیانگر تأیید یا عدم تأیید خود می‌داند و معتقد است «عزّت نفس» نشان می‌دهد تا چه اندازه فرد خود را توانا، ارزنده و با اهمیت می‌شمارد. در جمع‌بندی می‌توان گفت تمامی تعاریف عزّت نفس، در دو رکن احساس ارزشمندی و احساس توانمندی و شایستگی مشترک هستند (سالاری فر و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹۲).

-
1. William James
 2. self-esteem
 3. Gergen and Gergen

با رونق مکتب انسان‌گرایی در سال ۱۹۵۰، عزت نفس بطور جدی‌تر و گسترده‌تر در مجامع علمی روان‌شناسی و روان‌درمانگری طرح شد. راجرز^۱ و مازلو^۲، «عزت نفس» را به عنوان سازه شخصیتی مطرح کردند. در این راستا برخی صاحب‌نظران به تبیین عناصر، مؤلفه‌ها و ابعاد «عزت نفس» پرداختند. هارتر^۳ (۱۹۸۵) عزت نفس را شامل پنج بُعد جداگانه تحصیلی، ورزشی، اجتماعی، جسمانی و سلوک رفتاری می‌داند. کوپر اسمیت چهار عامل کامیابی‌ها، حمایت‌ها، ارزش‌ها و انتظارات، ریزونر^۴ (۱۹۸۲) پنج عامل احساس امنیت (احساس برخورداری از حمایت اطرافیان)، خودپذیری، پیوندجویی (احساس پذیرش و مقبولیت)، تعهد (داشتن اهداف واقع‌بینانه)، شایستگی (احساس توانایی در مقابله چالش‌های آینده)، (به نقل از شجاعی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۷) براندن (۱۹۹۵) شش مؤلفه آگاهانه زیستن، خویش‌پذیری، خود تأییدی، خودمسنولی، با صداقت زیستن و هدفمند زیستن، را ذکر کردند. چگونگی بدست آوردن این مؤلفه‌ها آشکار نیست، به نظر می‌رسد روان‌شناسان با توجه به درون‌نگری و مشاهدات تجربی و بالینی، این مؤلفه‌ها را ارائه کردند.

امروزه در رشته‌های مختلف دانشگاهی همچون روان‌شناسی، مشاوره و علوم تربیتی و در درس مختلف همچون رشد، شخصیت، آسیب شناسی روانی و تکنیک‌های مشاوره و روان‌درمانگری، مفهوم «عزت نفس»، آثار و کارکردهای آن طرح می‌شود. در فضای ترویجی عمومی نیز درباره‌ی ماهیت عزت نفس و کارکردهای آن، کتاب‌های زیادی از زبان انگلیسی به فارسی ترجمه شده است، به عنوان نمونه «ده فرمان عزت نفس: چگونه قدر و منزلت خود را بدانید؟» از کاردینال^۵، ترجمه معتکف (۱۳۷۸)؛ «عزت نفس» از شیهان^۶ ترجمه گنجی (۱۳۸۳)؛ عزت نفس: راهنمای تقویت خودباوری شما برای یک زندگی بهتر» از اسکات^۷، ترجمه قاسمی (۱۳۸۴)؛ «چگونه خود را باور کنیم» از براندن، ترجمه فتاح‌زاده (۱۳۸۸)؛ «عزت نفس در ده گام» از برنز^۸، ترجمه کربلانی نوری (۱۳۹۲). در اکثر این کتاب‌ها بر ابعاد و راهکارهای روان‌شناختی تقویت عزت نفس تأکید شده است و کمتر به ابعاد معنوی

1. Ragers, Carl Ransom

2. Maslow, Abraham Harold

3. Harter

4. Reasoner

5. Cardinal

6. Shihan

7. Scott

8. Burns